

A HATÁROKRÓL ÁLTALÁBAN ÉS KONKRÉTAN – GEOGRÁFUS NÉZŐPONTBÓL

CSATÁRI BÁLINT

*MTA Regionális Kutatások Központ, Alföldi Tudományos Intézet, Pf. 261, 6001 Kecskemét
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szegedi Tudományegyetem, Pf. 650, 6701 Szeged
E-mail: csatarib@t-online.hu*

Összefoglalás: Több, mint három évtizede publikáltam egy tanulmányt a határmentiség településföldrajzi problémáiról. Bár pályám során nem lettem e téma szakértője, mindig izgatott ez a sajátos geográfiai fogalom. Később, az Alföld Kutatási Programban, mint intézetigazgató kezdeményeztem is a Magyar Tudományos Akadémia felé külön erről szóló empirikus kutatások végzését (Csatári 2001). Az akadémiai társ-kutató intézetek (lengyel, cseh, szlovák, bolgár, ukrán, magyar) által működtetett Kelet-Közép-Európai Regionális Szeminárium 2008-ban tűzte ki témájának ezt az európai uniós csatlakozásunk után igen érdekessé váló és napjainkban is igen aktuális, állandóan változó tartalmú földrajzi témát. Majd 2011-ben, egy szerb–magyar határmenti kutatás-fejlesztési munkában vettem részt. Az utóbbi két munkához készült írásoknak a magyar nyelven még nem publikált gondolatait foglalja össze ez az esszé.

Kulcsszavak: határ, határok a földrajzban és a mindennapokban, határmentiség problémái, átjárhatóság, multikulturalitás

1. BEVEZETÉS

Sok-sok évvel ezelőtt, Mesterem, Tóth József, amikor Békéscsabán az aspiránusa lettem, egy különös feladattal bízott meg. Az MTA FKI Alföldi Kutatócsoportjának már szinte megszokott és széles körben ismert tudományos (és ismeretterjesztő) lobbitevékenysége jegyében, a Battonyáról elszármazott akkori magyar külügyminiszterrel, Puja Frigyessel tervezett alföldi szakmapolitikai beszélgetésre kis tanulmányt kellett készítenem a romániai határ melletti települészóna népesedési és demográfiai változásairól. A tanulmány meg is jelent az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének kutatási jelentéseket tartalmazó kiadványában, és az egyik legtöbbször hivatkozott írásunk lett (Tóth és Csatári 1983). Később is mindig izgatott ez a téma, s az MTA által támogatott Alföld II. Kutatási Programban, kezdeményezéseimre külön intézeti team foglalkozott ezzel az Alföld régió tekintetében kulcsfontosságú geográfiai (stratégiai, területfejlesztési, gazdasági, politikai, etnikai, stb.) problémával (Baranyi 2001).

Tekintettel arra is, hogy Kevei Ferencné Professzor Emerita asszonnyal mindketten az egykori Csonka-Bihar Vármegye két településén, Zsadányban és Zsákán nőttünk fel, így gyermekkorunkban megtapasztalhattuk, megélhettük ennek a különös, a trianoni határmentiséggel együtt járó földrajzi jelenségeknek, ill., érzéseknek a valódi tartalmát. Ezért is gondoltam azt, hogy a korábban a témában született és magyarul még nem publikált írásaimat rendezem össze ebbe az ünnepi kötetbe.

Az írás első felének alapját egy előadás adja, amelyet 2008-ban Gyulán, a III. Kelet-Közép Európai Regionális Szemináriumon tartottam és angolul jelent meg (Csatári 2009), a második felét, ami akár esettanulmánynak is tekinthető, az MTA Regionális Kutatások Központjában 2011-ben lefolyt szerb-magyar határmenti kutatásokhoz készült kutatási jelentésem átszerkesztett változata adja. Ebben azt próbáltam összefoglalni, mik lehetnének a lehetséges teendők, ha olyan típusú határ-menti együttműködés alakulna ki itt is, a Szeged – Szabadka – Zombor – Baja négyszöggel körülírható térségünkben a jövőben, mint akár a svájci Basel környékén.

Az alapproblémához, a „határ”-hoz (latin szóval *limes*) a fentiekén kívül még számos személyes történet is köt. Az egyik, hogy jó évtizede több évig ment egy adássorozat az európai országok közszolgálati televízióiban, aminek a címe: „Játék határok nélkül” volt. Kecskemét városa is nagyon sikeresen szerepelt ezen a vetélkedőn, s akkor még szerintem kevesen gondolták, – magam biztosan nem, – hogy a következő évtizedben például Krakkóból Kecskemétre lehet úgy utazni gépkocsival, hogy még lassítani sem kell az egyik évezredes, illetve a másik csaknem évszázados határátkelőnél. Vajon felfogták-e már Kelet-Közép-Európa országainak társadalmi ennek a jelentőségét? A másik történet még inkább személyes. Angol vejemmel a Keleti-Tátrában túráztunk. S a Morskie Oko-tól lefelé jövet igyekeztem elmagyarázni neki, hogy ott, az út jobb oldalán, az a patak az 1000 éves lengyel-magyar határon folyik. Éreztem, egyszerűen nem érti. Egy angolnak ez a határ ott, a Tártában egyszerűen nem mondott semmit.

S amikor ezeket a történeteket néhány éve leírtam, álmomban sem gondoltam, hogy 2015-ban újra átjárhatatlan szögesdrótkerítéseket kell az országhatárookra építeni. Ezekből a személyes példákban is következik talán, hogy érdemes a határokról általában és konkrétan is, valaminő geográfus gondolatmenet követve, értekezni.

2. A HATÁR, MINT ÖSSZETETT FOGALOM

A határ fogalma vélhetően minden nyelvben eltérő és megfelelően bonyolult jelentést tartalommal bír. Így az angol nyelv is nagyon sokféle értelmezést ad a határ szóra (*border, frontier, margin, stb.*) Ha ezt a sokféle tartalmú jelentést ki szeretnénk bontani, s segítségével eljutni a határ valamelyest általánosítható geográfiai fogalmához, akkor – megítélésem szerint – legalább három „határ-fogalom” csoportot kell előre meghatározni, s rendre azokból kiindulni.

Tudjuk, hogy léteznek és nagyon fontosak életünkben az „átvitt értelemben” vett határok. Ezek lehetnek az első csoporthoz tartozók. Ilyeneknek tarthatjuk az „elvi határokat”. Más szóval talán filozófiai – gondolati határoknak is nevezhetnénk ezeket. Tekinthesz ennek az emberi együttélés szabályai által alkotott határok. Sőt akár „mentális határoknak” is definiálhatnánk azokat, amelyek bennünk, a gondolataink világában léteznek, Ezek egy része a konkrét cselekedeteinkben vagy a viselkedésünkben is megnyilvánulnak. S így összességében sajátos részét képezik például a behaviorista geográfiának. De úgy vélem, az is igaz: ha egy társadalomban, – mint megítélésem szerint a rendszerváltó kelet-közép-európai társadalmakban tapasztalhatjuk, – „hogya baj van ezen határokkal”, – akkor a közösségek elbizonytalanodnak. Nem tekintik maguk számára meghatározónak ezeket a „mentális határokat”. Ez az „erkölcsi határok nélküliség” sajnos gyakran megnyilvánul akár a nagypolitikában is, s ezzel együtt csak még inkább elbizonytalanodnak az emberek az életvitelüket meghatározó játékszabályok határait illetően.

Közismert, hogy vannak nagyon fontos „határ-fogalmak” különböző tudományokban. Ezeket a második csoportba sorolhatjuk Közöttük kitéve fontosak lehetnek a tudományok tudományában, a matematikában szerepelők. A geometria idomok határaitól a függvények határértékéig szól ezekről a matematika, miközben tudjuk, hogy a matematikai alapokra építő komputerezált kibertérnek már szinte „határai sincsenek”. A klasszikus határfogalommal dolgozó euklideszi térhez illetve térfelfogáshoz nagyon közel állnak a geográfia térelméleti határai. A tradicionális, mondhatni statikus szemléletű geográfia még határokat állapít meg vagy maga rajzolja meg azokat. Ilyen vagy efféle határ a szárazföld határa, az éghajlati övek határa, az erdőhatár, a tájhatár. Bonyolultabb az eset, amikor a dinamikus térbeli gazdasági és társadalmi folyamatok által „lefedett” területek határait keressük. Ilyenek lehetnek például bizonyos földrajzi centrumok, városok elérhetősége határának megállapítása, vagy az urbánus központokhoz kapcsolható vonzáskörzeti határok megvonása, amelyek sok esetben szükségszerűen nem egyeznek meg a közigazgatás statikus, adminisztratív úton meghúzott határaival.

Végül a harmadik csoportba sorolhatjuk az életünket valójában, konkrétan és a maga valóságában is néha erősen meghatározó – a területi kutatások vagy a tervezés fejlesztés szempontjából is kitéve fontosságú – határokat. Ilyenek például a települések földrajzi „alaprendjét”, alakját, szerkezeti formakincsét meghatározó telekhatárok. A városokban a telektömbök, a kerületek vagy városrészek határa. A tervezés és a településkutatás egyik legfontosabb határa a települések közigazgatási határa, amelyeken belül a lokális közösség rendez el szükségletei vagy éppen a település funkciója szerint újabb és újabb határokat.

Igen fontos határok a mikro-térségek, vagy a hazánkban most ismét újjászerveződő járások határai, melyeket részben az emberek mindennapi térbeli kapcsolatai, térpályái rajzolnak ki, határoznak meg.

Sok vita van Kelet-Közép-Európa országaiban a régiók határaitól. Főleg – sajnos – leginkább azért, mert az Európai Unió jelentős forrásokat szánt az elmaradott régiók felzárkóztatására. Ezek az új régiók, – mint az európai regionális politika céljait is szolgáló területek (és határaik) – például Magyarországon nem mentek át a „köztudatba”. Mondhatni nem váltak az emberek mentális térképének szerves részeivé. Ellentétben a megyékkel. Ezek, a magyar történelemnek – igen jellegzetes módon – olyan földrajzi és történelmi identitással rendelkező területi egységei, amelyek viszont nagyon is továbbélnek, határaikat, mint más országokban is, a közutak mentén tábla jelzi.

S végül e csoporthoz tartozónak tekinthetők még a nyelvi határok, az etnikai határok, a vallási határok, és a viharos történelmü Kárpát-medencénkben az országhatárok, amelyek az elmúlt negyedszázadban sokáig „légiesedni”, vagy akár eltűnni látszottak.

Véleményem szerint e három vázolt csoport mindegyikére szükség van ahhoz, hogy a mostanság bekövetkezett különböző „határváltozásokról”, azok tartalmáról véleményt formálhassunk. Ezekről hozok most példákat.

3. EGYSZERŰ PÉLDÁK A FÖLDRAJZI HATÁROKRÓL ÉS AZOK VÁTOZÁSÁIRÓL

(1) A hozzánk fizikailag is legközelebb eső határok: a telekhatárok. Ezek tekintetében érdekes és szerintem meglehetősen elkeserítő jelenségek figyelhetők meg manapság. Egykor a települések közössége határozta meg a telekrendet. Különösen vidéken, a falvakban, a közösségi tulajdon-részek felosztása után, de egyes területeken már a kezdetekkor is, annyi területet vettek birtokba, kerítették körül, amennyire életvitelükhöz minimálisan szükséges

volt. A telekhatárok akár szabályos rendben voltak „mehúzva”, akár látszatra összevisszaságot mutattak, azaz halmazosan helyezkedtek el, mindenképpen a lokális közösség által elfogadott és használt határoknak voltak tekinthetők.

A XIX. század közepétől jellemző, hogy vagyonosodással párhuzamosan a telkek határa és elkülönülése is erősödött. Sőt manapság akár a fejlett országokból Közép-Európába „importált” lakóparkokat (gate communities) akár az újonnan meggazdagodottak rendkívüli értékű villáit tekintjük is kiindulópontnak, az „elhatárolódás” egyre nő (Hegedűs és Csatári 2011). A társadalom vagyonosodása, illetve anyagi alapú szegregációja a térbeli szegregációt is erősíti. Annyira, hogy az új határok már a szinte a normális emberi közösségi érintkezést is kizárják. Sőt a lakóparkok esetében már szinte más szabályok szerinti életet hoznak létre az általuk mesterségesen kiépített és őrzött új határokon belül (1. kép).



1. kép Balra az egyik kecskeméti lakópark, jobbra a kertés tanyás zónába épült új villa határkerítése

(2) Érdekes, s egészen más jellegű problémákat mutatnak Magyarországon a települési és mikro-térségi (köz)igazgatási határok változásai. Az 1980-as években, a városok tekintetében érvényesülő pozitív diszkrimináció, az állam-szocialista jellegű politikai és redistribúciós preferenciák miatt községek sorát „csatlakoztatták” a városokhoz. Együttes népességszámuk így hamarabb elérte a bővös 100.000 fős határt. Az ott élők így nagyobb központi pénzforrásokhoz jutottak. A rendszerváltozás után több mint száz magyar település mondta ki elválását, „függetlenedését”. A települések közötti közigazgatási határokat szinte évente rajzolták át. A demokráciában a helyi népszavazással hozott döntés a települési közösségeknek ezen szintjén, – hasonlóan az egyéni gazdagodáshoz, – elhatárolódást, elkülönülést eredményezett. Azt gondolták, hogy a szétválás eredményes lehet. De ez általában nem lett igaz. Még olyan furcsa esetek is történtek, amikor a települések az egyik megyéből a másikba kérték át magukat (pl. Tiszaug). Aztán persze hamar kiderült, hogy települési határ megyehatárrá változtatásával még nem lett az átcsatolt településeken Kánaán.

(3) A mikrorégiók határait is gyakran változtatták Magyarországon. Számuk két évtized alatt hazánkban több mint ötvennel nőtt. Ezekben a határváltozásokban is több érdekes szempont játszott szerepet. Először a közigazgatási-jogi értelemben városi státuszt szerző kisvárosok száma nőtt meg. Majd a kisvárosok mikrotérségi befolyásuk és (a lehetséges) fejlesztési források biztosítása reményében saját térséggel is „rendelkezni” akartak. Ezért sorra kezdeményezték újabb és újabb mikro-térségek megszervezését. Újabb és újabb határokat húztak az ország térképére, leginkább azt remélve, hogy az újabb területi-szervezeti egység révén több pályázati forráshoz jutnak. Arról, hogy igazából az adott határok között milyen

fontos ellátási feladatok vannak, s hogy az aprózódás csak rontja a hatékony működés feltételeit, alig esik szó. Amikor felmerült például a Sarkadi mikrotérség megszüntetése, a halálhírt egy tényleges fekete koporsó felmutatásával demonstrálták. Aztán a politika visszazokott. Ha nincsenek jól meghatározott normatív adatok a mikrotérségek méreteiről és ellátandó feladatairól, akkor „határtalanná” válnak a változásaik.

(4) A megyék és a régiók határai ugyan közigazgatási értelemben stabilabbak, mentálisan meg alig léteznek. Az emberek és a gazdasági-társadalmi folyamatok szinte semmilyen vonatkozásban nem állnak, vagy torpannak meg ezeken a határokon. És mégis az elosztási rendszereknek, a pályázati rendszereknek, az Európai Unió révén megszerezhető ún. kohéziós és konvergencia forrásoknak a legfőbb területi egységei a régiók. Éles határokkal. E nevezetes tér, a régió, a határa, és ott élők téradata, identitása nem találkozik. Ezért a regionális programok meglehetősen sikertelenek, a területi különbségek nem csökkennek. Legutóbb a Közép-Magyarországi Régió vált szét Budapeستől, s a főváros határai régióhatárokká váltak.

(5) Az országhatárok légiesedésének, átjárhatóságának kérdése még izgalmasabb geográfiai kérdés (Hardi 2009). Tudjuk, hogy a nemzetállami fejlődés Kelet-Közép-Európában késsve fejeződött be, s úgy, hogy a nemzetek tényleges szállásterületeinek a határai nem estek egyebe sem a nyelvi-etnikai, sem – kevés kivétellel – a természetes határokkal. Tudjuk persze, hogy a Belga Királyság kellős közepén húzódó Flandria és Vallónia határa milyen erőteljesen érzékelhető ma is. A mi V4 országaink ilyen „belső határai” az országhatárok átjárhatóságával még karakterisztikusabbá váltak, hiszen a nyelvi, mint tudjuk nem ott húzódnak. Elég csak ránézni Románia nyelvi térképére, vagy Ukrajna választási följrajzi eredményeit bemutató kartogramra. Ezek a határok egyértelműen mesterséges határok, amelyek csak az utóbbi 3-4 generáció tudatában alakulhattak ki. Kérdés, hogy mennyire stabilak és erősek mentális értelemben.

Talán a híres szivárvány példát lehetne itt idézni. Ha valaki 4-500 éve elindult a Balti-tengertől az Adriáig mindig talált olyan szomszéd falut, ahol értették a másik anyanyelvét, s így gond nélkül eljuthatott céljához. A nemzetállami határok anyanyelvi határokká való erősítése súlyos hozadéka napjaink határproblémáinak. Az országhatárok légissé válása és tényleges eltűnése az itt élők nemzetek polgárainak mentális térképekről csak akkor remélhető, ha visszaáll a szivárvány-effektus. Ha egy többnemzetiségű falu telekhatáros szomszédjai éppúgy megtanulják egymás nyelvét, egy bizonyos szinten, mint kétszáz éve. Ha a nemzetállamok és a határregiók vezetői, gazdasági és civil partnerei, tudják, hogy csak a határok nélküli Európa lehet a megoldás.

4. NÉHÁNY GONDOLAT A MAGYAR–SZERB HATÁRMENTI TÉRSÉGRŐL ÉS A KULTÚRA-GAZDASÁGRŐL

A közel egy millió lakost számláló magyar–szerb, dél-alföldi–vajdasági határzóna olyan sajátosan többnemzetiségű, többnyelvű térség, amely az itt élő népek sok évszázados közös történelme révén alakult ki a mai formájára, s vált a különböző kultúrák kölcsönhatása révén – egész Európát tekintve is – különösen soknyelvű, tipikusan multikulturális területté (Pál 2003). Nincs még egy ekkora léptékben lehatárolható területi egysége a folyamatos bővítés alatt álló Európai Uniónak, mint ez a térség, ahol több mint 25 féle nemzeti közösség, kisebbség él. Szinte paradox az a helyzet, hogy az országhatár egyik oldalán regisztrált kisebbségi népcsoport a határ túloldalán többségben van, de az is természetes, hogy mindkét

oldalon egyformán büszkéek e népcsoportok saját hagyományaikra, kultúrájukra, művészetükre, amit rendkívül nagyszámú és gazdag programkínálatú amatőr és hagyományápoló csoportok sokasága fémjelez. A lokális, népi kultúrát képviselő közösségek mellett – a térség markáns városi központjaiban – jelen vannak a magas kultúra színvonalas intézményei, a színházak, a múzeumok, a könyv- és folyóirat kiadók egyaránt.

A közös, sokszor viharos és kegyetlen történelem során az itt élő népek egymásnak okozott súlyos társadalmi sebei csak lassan gyógyulnak. De a kulturális és művészeti tevékenységek legfrissebb adatait tekintve egyértelműen megállapítható, hogy a célterületként kijelölt INNOAXIS térség¹ (1. ábra) erőteljes és példátlanul sokszínű multikulturalitása olyan közös értéke az itt élő népeknek, amellyel, ha megfelelően sáfárkodnak, akkor az olyan belső, endogén erőforrássá válhat határmenti területek települési és térségi közösségei számára, ami segíthet

- az INNOAXIS térség közös és sok tekintetben hasonló adottságainak jobb kihasználásában,
- a határmenti, periférikus „helyzetek” okozta elmaradottság felszámolásában,
- a lokális piacok kölcsönös előnyökre építő kialakításában, bővítésében
- a város-vidék kapcsolatok kiteljesítésében, különösen a határok légiesedése folytán,
- a jelentősebb és komplex felépítésű európai térségfejlesztési programokba (pl. Duna stratégia) való – kulturális vonatkozásban is megalapozott – bekapcsolódásban,
- összességében egy versenyképesebb, a befektetők számára vonzóbb és kulturálisan is vonzó INNOAXIS terület kialakításához.



1. ábra Az INNOAXIS szerb–magyar határmenti kutatási térség (innoaxis.hu 2016)

¹ A szerb–magyar határmenti kutatás rövidített neve, amely azt kívánta sugallni, hogy ez a térség akár sajátos, új innovációs tengellyé válhatna.

Nem véletlen tehát, hogy a szerb–magyar határ menti együttműködési (IPA) megállapodás egyértelműen támogatandónak tartja az oktatási, kutatási és kulturális szervezetek együttműködését, a magyar–szerb határvidékre úgy tekintve, mint egy közösen létrehozandó oktatási és kulturális térségre. A konkrét terek konkrét kulturális összefüggéseit általában a kultúrokológia taglalja.

Ennek lényege, hogy feltárja, azt, hogy az adott térben élő adott társadalom mennyire „használja” ki környezetét, mennyire áll azzal dinamikus kölcsönhatásban, vagy egyáltalán milyen az ember és a természet közötti együttélés minősége? A környezeti deterministáktól a kulturális possziblistákig ível ennek az irányzatnak az a gondolatsora, amely szerint az utóbbiak már azt vallják: a kulturális hagyományok legalább olyan fontosak lehetnek a tér fejlődésében, mint maga a környezet, amelyben élünk. Ehhez természetesen mindkét dolognak (a kultúrának és a környezetnek) a mainál sokkal pontosabb ismeretére van/volna szükség, s a kultúra térbeli szerepének efféle „kiteljesítéséhez” a társadalom környezeti percepciójának is a mai – meglehetősen felszínes – ismereteinknél lényegesebb alaposabb tudására volna szükség.

Vélhető, hogy ezt az IPA mintaterületet „egybefoglaló” Duna-Tisza közének, illetve a középtájt határoló két nagy folyónak, a határ mindkét oldalán tapasztalható súlyosbodó környezeti problémái, illetve azok megoldása egyértelműen közös „társadalmi percepciót” igényelne, s olyan közös, kulturálisan jól megalapozott terveket, amelyek egyúttal alapvető hatással lennének a terület fenntartható fejlődésének biztosítására is.

A kultúra egy lehetséges másik megközelítését illetően (1. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a vizsgált térségünk közös kulturális alapokon nyugvó és arra építő fejlesztésénél fontos lehet a „valóságos és az elvont” kulturális térelemek megkülönböztetése, s az, hogy a csak képletesen ható, elvont kulturális térelemek harmonizációja nélkül aligha lehetséges közös fejlesztés. Meg kellene találni a „szomszédsági, a jogi, az igazgatási, stb. kultúráinkban” azokat lehetőségeket, amelyek – természetesen a konkrét elemekkel együtt – alapvetően járulhatnának hozzá az államközi alap-megállapodásban rögzített „közösen kiformálandó oktatási, kulturális térség” kialakításához. Ehhez társulhatnának a gazdasági, tudományos-innovációs közös fejlesztések, vagy azok, amelyeknek nagy múltra tekintő hagyományai (pl. kereskedelem) a bővülő és a modern piacgazdaságra épülő európai térben jól „feléleszthetők”.

1. táblázat A tér és a kultúra egyes elemei

A kultúra konkrét térelemei	A kultúra elvont térelemei
Lakáskultúra	„családi” kultúra
települési kultúra	szomszédsági kultúra
környezet-kultúra	nyelvi kultúra
építészeti kultúra	népi kultúra
közlekedési kultúra	jogi kultúra
Termelési kultúra	közigazgatási kultúra
agrikultúra	Eredmény (kultúrföldrajz) :
táji kultúra, stb.	„Európai” kultúra
Eredmény: kultúr-régió	magyar, szerb, horvát, román, stb. kultúra

Ezen kulturális alapon nyugvó fejlesztések végeredménye lehetne tehát egyfajta sajátos sokszínű az országhatárra „képzeltben ráilleszhető” INNNOAXIS kultúr-régió.

A kultúra konkrét és átvitt értelemben is jelentős gazdaságfejlesztő tényező, s különösen azzá tehető egy ilyen erősen multikulturális környezetben. A vizsgált INNNOAXIS térség évszázadosnak tekinthető közös hagyománya, hogy már másfél száz évvel ezelőtt a fejlett

középfokú és szakiskolarendszer, és hozzá kapcsolódva a termelés technikai feltételeinek megteremtése (folyószabályozás, hajózó és öntözőcsatorna rendszerek kiépítése) megelőzte a térség felzárkózási hullámain. Napjainkban ennek a tételnek valószínűsíthetően az ún. kultúra-gazdaság fejlesztési modelljeinek a megfelelő alkalmazásával lehetne érvényt szerezni (Csatári et al. 2007). A helyi kulturális identitás erősödő szerepe értékelheti fel a területet úgy, hogy a térhez kötődő kultúra gazdasági erőforrássá válhasson, illetve ez egy előre megtervezett folyamat része lehessen. Az adott térség gazdasági érdekeit szolgáló kultúrából eredő erőforrások hasznosulását feltáró megközelítésben három irány kapcsolható össze.

Egyrészt, az ún. posztindusztriális világ területi fejlődésében új értékeket jelent meg a térbeliség, s az adott határmenti helyek egyre nagyobb szerepet játszó fogyasztói társadalma. Esetünkben is, együtt kezelve, egy közel egymillió népeségű, négy ország területére kiterjedő sajátos regionális piaccá formálható az INNOAXIS térség. Másrészt, az is kiemelkedően fontos lehet, hogy az Európai Unió egyre inkább szorgalmazza a helyi erőforrásokra, köztük a kulturális identitás mozgósítására törekvő politikát. Végül, a globalizációs folyamat periferizációs fenyegetése ellen a kulturális identitásból táplálkozó regionális identitás középpontba helyezésével védekezhetünk leginkább. Ez a tény több hatást is kiválthat. Sikeresen alkalmazott regionális fejlesztés esetén egy új – közös – határmenti térségi marketinget alapozhat meg, hozzájárulhat olyan egyedi – a kultúra gazdaság fejlesztéséhez kötődő – termékek előállításához is, ami felértékeli a területet, erősítheti az idegenforgalmat.



2. ábra Az INNOAXIS határzónát érő hatások

A belső erőforrásokra építő kultúra gazdaság esetén akkor lehetnek sikeresek a programok és a közös fejlesztések a vizsgált INNOAXIS térségben is, ha számos olyan új szervezeti együttműködést alakítanak ki az érintettek illetve az „illetékesek” (magánszemélyek, vállalkozók, civil szervezetek, önkormányzatok, regionális kormányzati tényezők, stb.), amelyek egymásra épülésében és filozófiájában is lényegesen különböznek az eddig gyakran hangoztatott globális

versenyben való részvétel általános fejlesztési stratégiájától.

Végül igen fontos érzékelnünk azt is, hogy INNOAXIS határ-térségünkre vonatkozóan legkülönbözőbb politikai, földrajzi és kulturális hatások igen összetettek, s így a lehetséges konkrét programok kedvező összehatása csak akkor lesz igazán jelentős, ha „mindegyik hatásszféra” hozzájárul, kedvezően ítéli meg a közös lehetőségeket, s számol azzal, amit a 2. ábra egyértelműen sugall.

A sikeres határterületi együttműködéshez a multikulturalitás fogalmait² és fejlesztő hatásait kellene elsősorban tisztázni, mert utána az adott térnek jól meghatározhatók azok szintjei – nemzeti-, regionális-, községi (kistérségi), nagy- és középvárosi-, falusi (tanyai-

² Nem véletlenül fejezi be így írását egy szociológus szerzőpáros: „Egyes vélemények szerint a multikulturalizmus definiálása mellékessé válik, mert a multikulturalizmus ettől fogva nem egy dolog, hanem sok dolog, és az a sok dolog, amivé lesz, a társadalom különböző szektoraiban különböző súlylal esik latba. Néhány szektorban a multikulturalizmus gondoskodik magáról, másutt nem is lesz érzékelhető a problematika, és megint másutt olyan probléma lesz, amellyel szembe kell nézni (Juhász és Kiss 2016)

települési), amely a legkülönbözőbb kulturális-gazdasági alapú fejlesztési programok adekvát szinterei lehetnének (Függelék).

5. ÖSSZEGZÉS

A határokról tehát valóban sokféleképpen lehet gondolkodni. Így „viselkedésük” és térbeli (gazdasági, társadalmi) hatásuk ennek megfelelően sokféle. A bennünk tudatosuló, mentális geográfiai alapú határok gyakran, sőt általában nem esnek egybe sem a tudományos alapokon megrajzolt határokkal, sem a politikai, az igazgatási, a nyelvi, kulturális vagy vallási határokkal.

A különböző típusú és eredetű határoknak nyilván különböző a jelentőségük is. A jól meghúzott határok, az emberek képzetében is létező határokként akár kedvező hatással lehetnek a területi fejlődésre, a térségi felzárkózásra, a lokális identitásra.

A rosszul meghúzott határok sokféle értelemben véve gátakat képezhetnek. Akadályai lehetnek a fejlődésnek, lefékezhetik az áramlásokat. És nehezen, vagy egyáltalán nem tudatosulnak. A lokális, a mikrotérségi és a regionális határok egyre fontosabbá válhatnak, az országhatároknak, a nemzethatároknak, a nyelvi határoknak pedig egyre inkább légiesebbé kellene válniuk.

A 2008-ban és a 2011-ben készített, két – a határ-menti problémákat általában és konkrétan is áttekintő – társadalom-földrajzi gondolatmenet-vázlat talán jól illusztrálja, hogy egy adott téma tudományos és politikai aktualitása mennyire változhat meg, rendeződhet át, akár egy évtizeden belül. Ugyanakkor, mint a Függelék is jelzi, egy-egy akciókutatás után kötelességünk felhívni a döntéshozók figyelmét, milyen lehetőségeik adódhatnak a térbeli fejlődésben igen fontos és sajátos szerepet játszó határoknak a fejlődést gátló hatásainak mérésükben.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baranyi B (szerk) (2001) A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
- Csatári B (2001) Bevezetés. In: Baranyi B (szerk) A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
- Csatári B (2009) A brief essays on borders. In: Kovács AD (szerk) Old and New Borderlines/Frontiers/Margins: East-Central European Regional Seminar, Gyula, 7-11
- Csatári B, Fekete GÉ, Farkas J, Osgyáni G, Baksa S (2007) A környezet és a kultúra szerepe a vidéki változásokban. In: Banczerowski J, Koncz I, Baranyainé SzP, Szentpéteri J, Szemenyei I (szerk) Stratégiai kutatások 2006-2007. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 303-327
- Hardi T, Hajdú Z, Mezei I, Hardi T (szerk) (2009) Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, Győr
- Hegedűs G, Csatári B (2011) A lakóparkok földrajzi vizsgálata és településfejlesztési kihívásai Magyarországon. In: Unger J, Pál-Molnár E (szerk) Geoszféra 2011. Geolitera, Szeged, 77-107
- innoaxis.hu (2016) www.innoaxis.hu/hu/innoaxisworkshop.html
- Juhász A, Kiss A (2016) A Sarrazin-vita rétegei és eddigi hozadéka. www.c3.hu/scripta/lettre/lettre81/juhasz_kiss.htm
- Pál Á (2003) Dél-alföldi határvidékek: a magyar–szerb–román határ menti települések társadalom- és gazdaság-földrajzi vizsgálata. Bornus Nyomda, Pécs
- Tóth J, Csatári B (1983) Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata, Területi kutatások 6:78-92

FÜGGELÉK

Az INNOAXIS stratégiai fejlesztési javaslatai a szerb-magyar határ-menti térség kultúra-gazdaság fejlesztéséhez (az MTA RKK-ban készült kutatási jelentés alapján, 2011):

- A multikulturalitás előnyeire építve a többnyelvűség támogatása, aminek, mint általános kulturális alapú fejlesztési elvnek, az iskolarendszeren túlmenően a magas és népi kultúrában, annak szervezeteiben is „újra” gyökeret kellene eresztetni.

Kidolgozható programjavaslatok:

többnyelvű ifjúsági táborok szervezése

cserediák akciók szervezése

kölcsönösen megszervezett internetes nyelvtanfolyamok szervezése

nemzetiségi testvériskolai kapcsolatok megszervezése

- Az INNOAXIS térség lokális kulturális-gazdasági értékeinek tételes feltárása után a közel 1 milliós helyi, térségi piacra is építő sajátos termékek készítésnek és értékesítésének (marketingjének) kidolgozása, bevezetése.

Kidolgozandó programjavaslatok:

közös térségi marketingre alkalmas, sajátos kulturális értékeket őrző helyi termékekről kataszter készítése

közös – kulturális eseményekkel is egybekötött – vásárok szervezése

helyi piacok tervezett kialakítása – közös beszállítói hálózatok megszervezése

a közös gasztronómiai hagyományok együttes ápolása vendéglátásban – népek, nemzetiségek ízei

- Szeged és Subotica (Szabadka) közös kulturális alapú, európai mezoregionális léptékű kapuváros szerepkörének, – a komplementer funkciókra is tekintettel lévő – kimunkálása.

Kidolgozandó programjavaslatok:

közös magas színvonalú kulturális szerepek meghatározása az INNOAXIS régióban
közös kulturális idegenforgalmi programok kidolgozása

- A meglévő testvér-települési, testvér-városi kapcsolatok sokoldalú kulturális (művészeti, idegenforgalmi, fesztivál, stb.) együttműködési hálózattá való fejlesztése.

Kidolgozandó programjavaslatok:

testvértelepülés-fesztiválok programjainak összehangolása

közös turisztikai – kulturális útvonalak, programok összeállítása

Tisza túra, Duna-túra, kerékpáros túrák... a helyi értékek, tájházak felkeresésével

három országhatárkő állítása a szerb–horvát–magyar közös határpontonál és hozzá „nyitott határ” fesztivál-programok tervezése

- Kulturális akciócsoportok szervezése a vidékfejlesztés sajátos eszközeinek közös fejlesztésére, terjesztésére (pl. LEADER), beleértve az internet adta legmodernebb eszközöket is.

- A médiák közös menedzselése, úgy, hogy erősítse az identitást, tekintettel legyen a máságra, a sokszínűsége, a társadalmi-etnikai változatosságra.